

Hrubý, Vilém

František Kalousek a velkomoravské Pohansko

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1971, vol. 20, iss. E16, pp. [29]-34

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/110297>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VILÉM HRUBÝ
Prehistorický ústav Moravského musea, Brno

FRANTIŠEK KALOUSEK A VELKOMORAVSKÉ POHANSKO*

Československá archeologie se v prvních poválečných letech zaměřila mimo jiné na hledání nových výzkumných metod v terénu, které nutně předpokládaly jednak nejvyšší pracovní akribii, jednak rozhod se systémem drobných výkopů a jeho nahrazení velkými systematickými odkryvy, plánovanými na delší období. F. Kalousek, zkušený archeolog již z dob předválečných, ověřil si nejdříve několikaletým výzkumem na hradišti ve Znojmě řadu pracovních postupů, konfrontoval vlastní výzkumné metody s metodami uplatňovanými na jiných velkých pracovištích, a takto vyzbrojen započal v r. 1959 jeden z největších a svého času nejlépe zorganizovaných výzkumů v Československu — na velkomoravském Pohansku. Co se dnes leckdy zdá samozřejmé, bylo svého času výrazně progresivní.

K tomuto výzkumu, rozvrženému na řadu let, přistupoval prof. Kalousek s největší zodpovědností a široce založenou přípravou. Ustavil pracovní tým z odborníků rozličných profesí, který by byl s to zvládnout všechny předvídané úkoly. Vybudoval výzkumnou stanici přímo na nalezišti, která podstatně snížila fyzickou námahu zúčastněných pracovníků a dovolovala provádět mnohé dokumentační a konzervační práce hned na místě samém. Pro návštěvníky terénního pracoviště připravil později v sousedním Zámečku expozici, převážně z místních nálezů. Zároveň na katedře vybudoval moderně vybavené dokumentační a konzervační laboratoře, aby na minimum snížil závislost univerzitního ústavu na jiných odborných pracovištích. Zapojoil přitom sice do odborných, technických a provozních úkolů s výzkumem spojených především interní ústavní pracovníky, ale současně navazoval a prohluboval spolupráci s vysokoškolskými pracovišti mezních disciplín a dalšími institucemi — s Archeologickými ústavu ČSAV i SAV, s Moravským museem aj. Už tento kusý výčet hlavních přípravných opatření dokládá dostatečně organizační schopnost vedoucího výzkumu.

K největším přípravným, a pro bezprostřední terénní práci neocenitelným akcím prof. Kalouska patří geodetické proměření celého hradiska i s jeho nejbližším okolím a vytyčení hektarové sítě na celém zájmovém areálu. O tuto síť, spojenou se systémem sektorů, rozčleněných na 5 m čtverce s konstantním číselným označením, opírá se totiž nejen vlastní odkryv, ale veškerá plánová dokumentace, která spolu s dokumentací fotografickou a textovou vysoce pře-

vyšuje co do rozsahu i kvality běžnou praxi. Pro vysokoškolské posluchače — budoucí vědecké kádry — kteří se podíleli na všech těchto pracích, přinesl tak výzkum Pohanska optimální vzor pro budoucí samostatnou aktivitu.

Pracoviště na Pohansku lze do jisté míry označit za výzkumné pracoviště metody archeologických výkopů, kde se nejednou jeden a týž problém ověřoval rozličnými pracovními postupy. Tak se často dospělo k objektivnímu poznatku nejen repetitivním přístupem k problému, ale i nově volenými a znovu ověřovanými metodami. Za takových okolností získala archeologická stanice na Pohansku nejen u domácích, ale i zahraničních badatelů ve slovanské archeologii nejlepší pověst, která zároveň výrazně posílila i prestiž katedry prehistorie filozofické fakulty University J. E. Purkyně v Brně.

K vlastním vědeckým výsledkům je třeba říci, že jedním z nejcitlivějších problémů Pohanska — a zároveň nejčastějším předmětem diskusí — je jeho opevnění. Jisté je, že výzkum valu, který patří k nejlépe uchovalým stavbám svého druhu u nás, přinesl řadu nových poznatků o opevňovací technice Slovanů, o konstrukční variabilitě na různých úsecích jedné a téže fortifikace, stejně jako o strategickém významu někdejší pevnosti Pohansko. Podle mého názoru zůstává však otázka datování tohoto valu stále ještě otevřená, i když se podle některých zjištění zdá, že opevnění vzniklo až na (alespoň místy) opustlém velkomoravském horizontu. Ovšem pro konečné vyřešení této otázky by bylo třeba ve výzkumu fortifikace pokračovat.

K objevům evropského významu nesporně patří komplex netradičně, tj. pravouhle palisádou opevněného dvorce, jehož označení za „velmožský“ odpovídá jeho důležitosti v dané době a společnosti. Zjištěných 120 sídlištních objektů, patřících k této usedlosti, je ovšem třeba chápat v rozvrstvení do jednotlivých horizontů, zatím těžko rozpoznatelných, tj. v časové posloupnosti snad několika generací.

Dalším významným objektem Pohanska jsou pozůstatky kostela. Zkoumání této velkomoravské architektury bylo sice občas provázáno diskusí, ale je nepochybné, že objev základového zdiva a zbytků freskové výzdoby svatyně má jedinečnou kulturněhistorickou cenu jako unikátní pramen poznání stavební techniky velkomoravské architektury. Četné terénní poznatky a s nimi související rozhojnění dokladů o tvůrčích schopnostech staroslovanského lidu Velké Moravy, stejně jako některá svědectví o jevech nadstavbových, poskytl výzkum kostrového pohřebiště. Nálezové zprávy o něm provází velmi detailní dokumentace jak terénního odkryvu, tak památek samých. Dnes představuje nálezový soubor z tohoto pohřebiště jeden z našich nejvýznamnějších pramenů pro studium střední doby hradištní. Na nekropoli se totiž pohřbívalo přibližně po 4 generace, tj. někdy od první poloviny 9. století, s nálezy blatnicko-mikulčického stylu, až do poloviny století 10. Nutno podtrhnout, že hodnota nálezů je znásobena právě všestranným a naprosto jednotným zpracováním celého nálezového fondu, jež domácím i zahraničním badatelům usnadňuje rychlou a spolehlivou orientaci v tomto bohatém a různorodém materiálu.

Ve východní části hradiska byly pak v prostoru lesní školky zjištěny a zkoumány sídlištní objekty zemědělského charakteru a kostrové hroby, patřící podle některých nálezů ke starší fázi střední doby hradištní. Naproti tomu v jeho jižní části bylo prozkoumáno žárové pohřebiště, jednak s popelnicemi pražského typu i popelnicemi zdobenými vlnovkami a vyspělejších tvarů, jednak s nádobami blízkými tvarům pozdněřímským a z doby stěhování národů. To vše je dokla-

Břeclav—Pohansko. Průhled na lovecký zámek přes areál velkomoravského hradiska od severního valu. — (Kresba: S. Ševčík.)

dem starobylosti slovanského osídlení na pozdějším velkomoravském Pohansku. Také při tomto výzkumu byly zaregistrovány sídlištní objekty, které ovšem s oněmi žárovými pohřby nijak nesouvisí. Obsahovaly totiž nálezový materiál středohradištní, stejně jako tomu bylo v několika skupinách kostrových hrobů, nepravidelně rozložených na zkoumané ploše. Pozoruhodný je tu ovšem objev druhého kúlového objektu kruhového půdorysu, téměř naprosto shodného s oním, který byl na pohřebišti u kostela interpretován B. Dostálem jako možný doklad nového oživení pohanského kultu po labilní christianisaci.

Všechny tyto dílčí výzkumy, samy o sobě často představující uzavřené celky, v souhrnu odrážejí celkové využití opevněné sídelní plochy hradiska. Nadto zachytí však jednou v plné šíři a různotvárnosti na tomto jediném místě, velmi vhodném pro úspěšný terénní výzkum, komplexní stratigrafii jednotlivých kulturních horizontů staroslovanského osídlení na jižní Moravě.

Deset let trvající výzkum se však neomezil jen na areál vlastního Pohanska vymezený valem, ale zcela zákonitě se rozšířil i na bezprostřední okolí. A tak bylo objeveno slabším opevněním chráněné severovýchodní předhradí se stopami staršího, neslovanského osídlení, ale především se sídlištními objekty a hroby, soudobými s vrcholným rozmachem přilehlého hradiska. Na jeho protilehlé straně bylo pak zachyceno jihozápadní předhradí, jehož rozloha nebyla

dosud přesněji zjištěna. Inventář z tamního sídliště a pohřebiště je však poněkud odlišný od nálezů z pohřebiště u kostela, jako náznak, že zde žilo obyvatelstvo jiné sociální úrovně než na blízkém velmožském dvorci.

Z dosažených výsledků desítiletého archeologického výzkumu velkomoravského hradiska Pohanska u Břeclavi je zřejmé, že jak hmotné investice, tak pracovní námaha a vědecké úsilí fakulního týmu, vedeného prof. dr. Františkem Kalouskem a jeho zástupcem doc. dr. Bořivojem Dostálem, CSc., vynesly více než úměrné protihodnoty velké kulturně-historické ceny. Z rekapitulace dosavadních výsledků vyplývá, že Pohansko patří k lokalitám, které jsou s to zodpovědět nejednu otázku problematiky západních Slovanů. Nesporné je, že konkrétní výzkumné výsledky představují dosažení vytčeného cíle nejen v kvantitě, ale i v kvalitě získaných památek hmotné kultury, stejně jako v jejich interpretaci. Zároveň podstatně přispěly k pokroku naší vědní disciplíny a k přehodnocování názorů na nejstarší dějiny našeho národa. Těchto úspěchů se mohlo dosáhnout jedině díky tomu, že se systematický výzkum Pohanska prováděl nanejvýš uvážlivě, s promyšlenou předvídavostí a citem pro terén i památku, s odborností a pečlivostí příznačnými jak pro již osvědčené, tak i nové pracovní postupy, a v neposlední řadě s láskou a zanícením pro věc samu.

Proto by jistě bylo žádoucí komplexní vypublikování všech dosavadních výsledků, na něž čekají nejen badatelé ve slovanské archeologii a historii, ale i široká veřejnost, živě se zajímající o dějiny staré Moravy. A tak lze jenom uvítat, že je již v tisku F. Kalouskem zpracovaný materiál z „pohřebiště u kostela“ a do tisku B. Dostálem připravený „velmožský dvorec“. Současně však stojí za zmínku, že 24 předběžných publikací obou autorů jasně prokazuje, že nebyla opomenuta zásada poskytovat čtenářům dostatek průběžných informací.

Stejně jako každý dořešený úkol, otevřela i ukončená etapa výzkumu Pohanska četné další otázky, jejichž řešení by bylo nutné a zároveň možné právě na tomto pracovišti. Jistě především půjde o rozšíření a prohloubení otázek vysloveně archeologických a historických, ale také o problémy spadající do jiných vědních oborů. Tu lze poukázat např. na již ukončené zpracování zvířecích osteologických nálezů, publikovaných MVDr Z. Kratochvílem, na rozbory pozůstatků dřevin, provedené RNDr. E. Opravilem, a na studium anthropologického materiálu doc. dr. A. Lorencovou, CSc. Přitom vzbudil však výzkum Pohanska i pozornost odborníků z mezních disciplín, a vyvolal dokonce vznik nové — petroarcheologie, kterou s úspěchem již uplatnili ve svých publikacích prof. dr. J. Štelcl, CSc. a doc. dr. J. Tejkal, CSc. To všechno nabádá k všestrannému využití příznivých podmínek tohoto náleziště, ve snaze vytěžit z nich maximum pro vzorové zpracování terénního archeologického výzkumu.

Vzhledem k tomu je třeba, aby výzkum Pohanska dále pokračoval, za orientace ke konkrétně vymezeným otázkám. Netřeba zdůrazňovat, že by měl tyto práce i nadále řídit F. Kalousek, jemuž dosavadní vedoucí funkce umožnila důvěrně se obeznámit nejen s celou lokalitou a jejím širokým okolím, ale též s její velkomoravskou problematikou. Mělo by se plně využít i v budoucnu jeho šťastné ruky, jeho zkušeností a schopností, osvědčených v minulosti.

Lokalita Pohansko, dokonale odpovídající všem potřebám výukového pracoviště, měla by být dále podporována i v tomto směru. Vždyť při výchově nových vědeckých kádrů nelze opomíjet otázku úzkého spojení teorie a praxe, zvláště naléhavého u posluchačů archeologie, jejichž odborný růst vede od manuálních prací až k interpretaci objevu.

Břeclav—Pohansko. Stálá výzkumná stanice katedry prehistorie, vybudovaná za vedení profesora Dr. F. Kalouska. — (Kresba: A. Sik.).

Jako významná památka na jednu z historicky nejméně známých epoch našich národních dějin mělo by se Pohansko vyhlásit za Národní kulturní památku, stejně jako Mikulčice a Staré Město, k nimž se důležitostí řadí. Bylo by to mimo jiné jen zasloužené uznání cenného vkladu, jímž katedra prehistorie přispěla do pokladnice našeho kulturního bohatství za vedení prof. F. Kalouska, s jehož jménem a dílem zůstane tato lokalita natrvalo spjata.

* Výňatek z opoňenského posudku na ukončený vědeckovýzkumný úkol státního plánu X-13-1-1 „Desítiletí archeologického výzkumu velkomoravského hradiska Pohanska u Břeclavi“, autorů prof. dr. Františka Kalouska a doc. dr. Bořivoje Dostála, CSc.

FRANTIŠEK KALOUSEK И ВЕЛИКОМОРАВСКОЕ ГОРОДИЩЕ ПОГАНСКО

Франтишек Калоусек, уже в довоенное время опытный археолог, начал в 1959 г. в свое время одну из самых больших и наиболее хорошо организованных раскопок в Чехословакии — в Великоморавском городище Поганско. Он подходил в этой задаче с большой ответственностью и с широкой подготовкой: организовал рабочий коллектив из специалистов разных дисциплин и профессий, прямо на месте раскопок построил здание научно-исследовательской станции, для посетителей раскопок он позже подготовил в близком замке экспозицию из местных находок, при кафедре археологии организовал современным способом документацию и реставраторские лаборатории, углубил сотрудничество с кафедрами и институтами смежных дисциплин других вузов и другими организациями, провел геодезистские измерения городища и в результате оно было разделено на квадратную сеть с постоянным обозначением цифрами; на эту сеть опираются не только земляные работы, но вся документация, превосходящая в отношении охвата и качества обычную практику раскопочных работ. Одновременно Поганско стало учебным центром студентов и научно-исследовательским центром по изучению методов археологических раскопок.

В течение десяти лет были в Поганске изучены укрепления вала, усадьба вельможи, укрепленная прямоугольным частоколом, и на ее территории 120 жилых построек, остатки

храма второй половины IX в. и кладбище, расположенное вокруг каменного фундамента церкви. В восточной части городища были обнаружены дальнейшие жилые объекты и захоронены в землю, а в южной его части был исследован могильник с трупосожжением, являющийся доказательством древности славянского заселения позднее возникшего великоморавского городища Поганско. Затем раскопки были распространены также на территорию вне собственного городища, и, таким образом, был обнаружен северо-восточный посад защищенный менее прочным укреплением, на противоположной стороне — юго-западный посад с поселением и могильником.

Из результатов десятилетнего археологического изучения великоморавского городища Поганско под г. Бржецлав ясно вытекает, что, как капиталовложения, так и затраченный труд и научные изыскания факультетского коллектива под руководством профессора Франтишека Калоусека и его заместителя доцента Борживоя Достала, принесли более чем эквивалентные ценности большого культурно-исторического значения. Ведь из имеющихся результатов вытекает, что Поганско относится к археологическим объектам, которые смогут дать ответ на многие вопросы проблематики западных славян. Памятники материальной культуры одновременно существенно способствовали развитию собственно научной дисциплины и переоценке взглядов на древнейшую историю нашего народа. Эти успехи могли быть достигнуты только благодаря тому, что систематическое изучение Поганска проводилось с глубочайшей тщательностью с научным предвидением, с чувством местности и пониманием памятника, огромную роль сыграли также качества специалиста и точность по отношению не только к уже оправдавшим себя, но и к новым рабочим методам, а также любовь и страсть к делу. Открытия этих выдающихся памятников одной из исторически наименее известных эпох нашей национальной истории представляют собой одновременно ценный вклад кафедры археологии философского факультета Университета им. Я. Э. Пуркине в г. Брно в сокровищницу нашей культуры, сделанный под руководством профессора Калоусека, с именем и научным творчеством которого этот археологический объект останется навсегда соединенным.